

Sygn. akt III CSK 170/17

WYROK W IMIENIU RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

Dnia 29 maja 2019 r.

Sąd Najwyższy w składzie:

SSN Małgorzata Manowska (przewodniczący)

SSN Jacek Grela (sprawozdawca)

SSN Kamil Zaradkiewicz

w sprawie z powództwa Syndyka Masy Upadłości „C.” sp. z o.o. w upadłości
likwidacyjnej z siedzibą
w S.

przeciwko M.Ł.

o zapłatę,

po rozpoznaniu na posiedzeniu niejawnym w Izbie Cywilnej

w dniu 29 maja 2019 r.,

skargi kasacyjnej pozwanego

od wyroku Sądu Okręgowego w K.

z dnia 20 grudnia 2016 r., sygn. akt II Ca [...],

**uchyla zaskarżony wyrok i przekazuje sprawę Sądowi
Okręgowemu w K. do ponownego rozpoznania i rozstrzygnięcia o
kosztach postępowania kasacyjnego.**

UZASADNIENIE

Wyrokiem z 23 marca 2016 r., Sąd Rejonowy w K. oddalił powództwo Syndyka Masy Upadłości „C.” Sp. z o.o. w upadłości likwidacyjnej z siedzibą w S. (dalej: „spółka”) wobec M.Ł. o zapłatę kwoty 65.524,60 zł z ustawowymi odsetkami od dnia 29 maja 2014 r. do dnia zapłaty i orzekł o kosztach procesu.

Sąd ustalił m.in., że strony zawarły szereg umów, w wyniku których pozwany wpłacał na rzecz spółki określone kwoty, a ta w zamian zwracała je wraz z bardzo wysokim oprocentowaniem. Umowy te były zawierane w latach 2011-2012. W późniejszym czasie pozwany zawarł kolejne umowy ze spółką, ale ta zaprzestała wykonywać swoje zobowiązania. Pismem z 6 września 2011 r. Komisja Nadzoru Finansowego zawiadomiła Prokuraturę Rejonową w S. o podejrzeniu popełnienia przez spółkę przestępstwa. W dniu 28 grudnia 2012 r. B.K. złożyła wniosek o ogłoszenie upadłości spółki. Postanowieniem z 3 lipca 2013 r. Sąd ogłosił jej upadłość, obejmującą likwidację majątku dłużnika.

Pozwany pismem z 5 września 2013 r. dokonał zgłoszenia syndykowi przysługującej mu w stosunku do upadłej spółki wierzytelności w kwocie 77.932,88 złotych. Wraz ze zgłoszeniem wierzytelności nie złożył oświadczenia o dokonaniu potrącenia swoich wierzytelności. Pismem z 14 maja 2014 r. syndyk wezwał pozwanego do zapłaty kwoty 66.756,40 zł z tytułu wypłaconych mu przez upadłą spółkę środków pieniężnych. Pozwany odmówił zapłaty. Sąd pierwszej instancji przyjął, że przy uwzględnieniu, obowiązującej w czasie zawierania umów, wysokości maksymalnej odsetek w poszczególnych okresach, pozwanemu przysługiwałyby odsetki maksymalne w łącznej kwocie 2.415,40 zł. Pozwany łącznie otrzymał 67.940 zł. Pismem z 18 września 2015 r. złożył powodowi oświadczenie o potrąceniu przysługującej mu wierzytelności w kwocie 77.932,88 zł z wierzytelnością spółki, dochodzoną pozwem, w wysokości 65.524,60 zł wraz z odsetkami ustawowymi od 29 maja 2014 r. Analizując tak ustalony stan faktyczny, w kontekście niezależnych od siebie, a powoływanych na uzasadnienie pozwu podstaw prawnych, tj. art. 127 ust. 1 ustawy z dnia 28 lutego 2003 r. Prawo upadłościowe i naprawcze (tekst jednolity Dz. U. z 2012 r., poz. 1112 ze zm. – dalej:

„p.u.n.”), art. 527 i nast. k.c., art. 359 § 2¹ k.c., a nadto powołując art. 411 k.c., Sąd pierwszej instancji uznał, że powództwo nie zasługiwało na uwzględnienie.

W wyniku apelacji powoda, Sąd Okręgowy w K. zmienił zaskarżony wyrok, uwzględniając powództwo i rozstrzygając o kosztach procesu oraz kosztach sądowych.

Sąd drugiej instancji przyjął ustalenia faktyczne Sądu Rejonowego za własne. Odmienne ocenił jednak żądanie pod kątem prawnym. Za punkt wyjścia przyjął, że umowy zawierane pomiędzy stronami miały charakter czynności bankowych. Zgodnie zaś z prawem bankowym, działalność gospodarcza, której przedmiotem są takie czynności, może być wykonywana wyłącznie przez banki bądź jednostki organizacyjne inne niż banki jeżeli przepisy odrębnych ustaw uprawniają je do tego. Spółka nie spełniała tych kryteriów. Zatem zawarte umowy były nieważne, jako sprzeczne z prawem w rozumieniu art. 58 § 1 k.c. Sąd podkreślił, że przewidziana w art. 171 ust. 1 ustawy z 29 sierpnia 1997 r. Prawo bankowe (tekst jednolity Dz. U. z 2002 r., Nr 72, poz. 665 ze zm. – dalej: „Pr.bank.”) sankcja za dokonywanie czynności bankowej przez podmiot nieuprawniony nie uchyła zastosowania art. 58 k.c.

Powyższej oceny nie zmienia, według Sądu Okręgowego, brzmienie przepisu art. 170 Pr.bank., zgodnie z którym wykonywanie czynności bankowych bez zezwolenia nie stanowi podstawy do pobierania oprocentowania, prowizji, opłat ani innego wynagrodzenia, kto zaś otrzymał oprocentowanie, prowizję, opłatę lub inne wynagrodzenie za czynności, o których mowa w ust. 1, jest zobowiązany do ich zwrotu.

W tej sytuacji pozwany winien zwrócić świadczenia, jakie otrzymał od spółki na podstawie nieważnych czynności prawnych, jako że były one nienależne (art. 410 § 1 i 2 k.c. w zw. z art. 405 k.c.), zaś spółka spełniła świadczenie w wykonaniu nieważnej czynności prawnej (art. 411 pkt 1 k.c.).

Sąd Okręgowy dodał, że niezależnie od powyższego przedmiotowe umowy należy ocenić jako nieważne także z mocy przepisu art. 359 § 2¹ k.c. (w brzmieniu obowiązującym do dnia 31 grudnia 2015 r.), jako że świadczenia w nich przewidziane przekraczają wielkość odsetek maksymalnych w rozumieniu

powołanego przepisu. Przepisy o odsetkach maksymalnych należą do przepisów bezwzględnie obowiązujących, na co jednoznacznie wskazuje treść art. 359 § 2 k.c. W tym zakresie ograniczenia doznaje wyrażona w art. 353¹ k.c. zasada swobody umów, która nie ma charakteru bezwzględnego.

Nadto, Sąd drugiej instancji przypominał, że powód opierał zgłoszone powództwo także na przepisach art. 127 ust. 1, art. 132 ust. 1, art. 134 ust. 1 p.u.n., a Sąd Rejonowy nie uznał zasadności powództwa także w świetle wskazanej podstawy prawnej. W apelacji brak wprost zarzutu jego naruszenia, niemniej Sąd Okręgowy rozpoznając sprawę w granicach apelacji, rozważył zasadność żądania i z tego punktu widzenia ustalił, że gdyby nawet przyjąć ważność zawartych umów, zachodziłyby podstawy do przyjęcia bezskuteczności czynności prawnych z mocy samego prawa.

W ocenie Sądu Okręgowego podniesiony przez pozwanego zarzut potrącenia nie został skutecznie zgłoszony, a tym samym nie mógł doprowadzić do umorzenia wzajemnych wierzytelności. Przepisy art. 93-96 p.u.n. stanowią przepisy szczególne, o których mowa w art. 505 pkt 4 k.c. Oznacza to, że w wypadku dokonania potrącenia wbrew zasadom wynikającym z omawianych przepisów, nie następuje skutek w postaci umorzenia wierzytelności. Art. 96 p.u.n. wskazuje, że wierzyciel, który chce skorzystać z prawa potrącenia, składa o tym oświadczenie nie później niż przy zgłoszeniu wierzytelności. Tego rodzaju termin zawity nie podlega przywróceniu i to nawet wtedy, gdy jego niedochowanie było wynikiem okoliczności, niezależnych od danego wierzyciela. Nie mają zatem znaczenia, z tego punktu widzenia, żadne elementy subiektywne, związane ze stanem świadomości wierzyciela. Oznacza to tyle, że wierzyciel zostanie zaspokojony na podstawie podziału funduszy masy, niezależnie od swojego zobowiązania względem syndyka.

Powyższe orzeczenie w całości zaskarżył skargą kasacyjną pozwany, zarzucając:

1. obrazę art. 5 ust. 1 pkt 1 i ust. 4 Pr.bank. w zw. z art. 58 § 1 k.c. poprzez jego zastosowanie i przyjęcie w ustalonym stanie faktycznym sprawy, że umowy inwestycyjne z roku 2011, które zawarły strony, są w istocie czynnościami

bankowymi, a ponieważ były podejmowane przez nieuprawniony podmiot, są dotknięte sankcją nieważności bezwzględnej, wobec czego nie mogły wywołać oczekiwanych przez pozwanego skutków,

2. obrazę art. 58 § 1 k.c. poprzez jego zastosowanie i przyjęcie, że obydwie umowy inwestycyjne są czynnościami bezwzględnie nieważnymi jako sprzeczne z prawem, a przyjęciu zaistnienia takiej sankcji nie sprzeciwia się przepis art. 170 Pr.bank.,

3. obrazę art. 410 § 1 i 2 k.c. w zw. z art. 405 k.c. oraz art. 411 pkt 1 in fine k.c. poprzez ich niewłaściwe zastosowanie,

4. obrazę art. 5 k.c. w zw. z art. 353¹ k.c. poprzez ich błędną wykładnię w kontekście braku po stronie pozwanego podstaw do powoływania się na naruszenie zasad współżycia społecznego i swobodnego kształtowania treści stosunków prawnych,

5. obrazę przepisu art. 505 pkt 4 k.c. w zw. z art. 96 p.u.n., polegającą na ich zastosowaniu i przyjęciu, że zarzut potrącenia zgłoszony przez pozwanego nie jest dopuszczalny z uwagi na uchybienie terminowi zawitemu przewidzianemu w art. 96 p.u.n., podczas gdy pozwany nie złożył oświadczenia o potrąceniu wraz ze zgłoszeniem wierzytelności, tylko dlatego, że nie wiedział wtedy, że jest dłużnikiem masy upadłości.

We wnioskach pozwany domagał się uchylenia zaskarżonego wyroku i oddalenia powództwa w całości oraz rozstrzygnięcia o kosztach postępowania kasacyjnego.

W odpowiedzi na skargę kasacyjną powód wniósł o jej oddalenie.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

W judykaturze wyrażono trafny pogląd, w myśl którego sankcje cywilnoprawne związane z dokonaniem czynności bankowych, o których mowa w art. 5 Pr.bank., przez podmiot nieposiadający wymaganego przez prawo zezwolenia, określa art. 170 ust. 1 i 2 tej ustawy (por. uchwała Sądu Najwyższego z 10 marca 2017 r., III CZP 109/16, OSNC 2017, nr 12, poz. 137).

W uzasadnieniu podkreślono m.in., że zakładając racjonalność ustawodawcy należy uznać, że celowo nie wprowadził on sankcji nieważności czynności bankowych dokonanych przez nieuprawniony podmiot. Z woli ustawodawcy czynność bankowa dokonana przez podmiot nieuprawniony jest ważna, lecz nie stwarza podstawy do pobierania oprocentowania, prowizji, opłat ani innego wynagrodzenia, i ten, kto otrzymał takie wynagrodzenie, jest zobowiązany do jego zwrotu. Taka wykładnia art. 170 Pr.bank. ma podstawę w art. 58 k.c., przewidującym, że czynność prawna sprzeczna z ustawą jest nieważna, chyba że właściwy przepis przewiduje inny skutek.

Sąd Najwyższy dodał, że uznanie umowy, w której osoba nieuprawniona dokonała czynności bankowej za nieważną, może naruszać godne ochrony interesy drugiej strony umowy, jednak do eliminowania z obrotu umów, które dotyczą czynności bankowych dokonywanych przez osoby nieuprawnione, służą inne środki. Jak wyraźnie przewiduje art. 171 Pr.bank., kto bez zezwolenia prowadzi działalność, w której dochodzi do zawierania takich umów, naraża się na dotkliwe sankcje karne.

W tym stanie rzeczy, trafne okazały się zarzuty sformułowane w punktach: 1, 2, 3 i 4 petitum skargi kasacyjnej. Wyeliminowanie w okolicznościach sprawy sankcji bezwzględnej nieważności czynności prawnej sprawiło, że analiza zarzutów opartych na art. 410 § 1 i 2 k.c. w zw. z art. 405 k.c. oraz art. 411 pkt 1 in fine k.c., a także art. 5 k.c. w zw. z art. 353¹ k.c., stała się zbędna.

Zgodnie z art. 96 p.u.n. wierzyciel, który chce skorzystać z prawa potrącenia, składa o tym oświadczenie nie później niż przy zgłoszeniu wierzytelności.

W orzecznictwie przyjęto, że potrącenie, zgodnie z art. 498 k.c., zawsze odnosi się do dwóch skonkretyzowanych wierzytelności będących jego przedmiotem. Z tej przyczyny skorzystanie z prawa potrącenia przez wierzyciela upadłego, o którym mowa w art. 96 p.u.n., jako uprzywilejowanej formy zaspokojenia wierzyciela w stosunku do innych wierzycieli masy upadłości, należy także odnosić do konkretnej wierzytelności zgłaszanej do masy upadłości, a nie do prawa skorzystania z potrącenia w stosunku do każdej, nawet jeszcze niezgłoszonej wierzytelności do masy upadłości. Przewidziany w tym przepisie termin jest więc końcowym do możliwości uzyskania uprzywilejowanego sposobu

zaspokajania - w formie potrącenia - konkretnej zgłaszanej do masy upadłości wierzytelności. Zaniechanie złożenia oświadczenia o skorzystaniu z prawa potrącenia w terminie przewidzianym w art. 96 p.u.n. powoduje ten skutek, że wierzyciel upadłego może uzyskać zaspokojenie zgłoszonej wierzytelności tylko w ramach udziału razem z innymi wierzycielami upadłego w podziale funduszy masy upadłości, według szczegółowych zasad zawartych w przepisach p.u.n. (por. wyrok Sądu Najwyższego z 22 października 2015 r., IV CSK 749/14, nie publ.).

Niewątpliwie wskazana powyżej wykładnia skutku zaniechania złożenia oświadczenia o skorzystaniu z prawa potrącenia w terminie przewidzianym w art. 96 p.u.n., stanowi wyraz podstawowej zasady rządzącej uprzywilejowaną formą potrącenia w postępowaniu upadłościowym. Jest to jednak typowa sytuacja, która nie obejmuje swoim zakresem przypadków odbiegających od rozwiązania modelowego. Tymczasem w nauce prawa zauważono, że wątpliwości budzi zagadnienie, czy w procesie o zapłatę wytoczonym przez syndyka z zarzutu potrącenia może skorzystać wierzyciel, który uprzednio zgłosił swą wierzytelność w postępowaniu upadłościowym, nie składając wszakże oświadczenia o potrąceniu. Taka sytuacja może się zdarzyć zwłaszcza wtedy, gdy syndyk wystąpił przeciw wierzycielowi o zapłatę roszczenia pieniężnego, istniejącego przed ogłoszeniem upadłości, którego istnienie wierzyciel kwestionował albo o istnieniu którego nie wiedział i z tej przyczyny nie złożył oświadczenia o potrąceniu.

W niniejszej sprawie skarżący powołał się na drugi z przytoczonych przykładów. Twierdził, że nie złożył oświadczenia o potrąceniu wraz ze zgłoszeniem wierzytelności, ponieważ nie wiedział wtedy, że jest dłużnikiem masy upadłości.

W literaturze przedmiotu trafnie przyjęto, że w takim przypadku - o ile wierzytelności nie odmówiono wciągnięcia na listę w postępowaniu upadłościowym - nie ma przeszkód do skutecznego podniesienia przez wierzyciela zarzutu potrącenia w procesie wszczętym przez syndyka. Na wierzycielu spoczywa jednak ciężar udowodnienia okoliczności, że o istnieniu wierzytelności nie wiedział, chociaż istniała ona już w chwili ogłoszenia upadłości.

Zauważyć należy, że w przytoczonym powyżej orzeczeniu z 22 października 2015 r. jednoznacznie wskazano, że potrącenie, zgodnie z art. 498 k.c., zawsze odnosi się do dwóch skonkretyzowanych wierzytelności będących jego przedmiotem. Z tej przyczyny skorzystanie z prawa potrącenia przez wierzyciela upadłego, o którym mowa w art. 96 p.u.n., (...) należy także odnosić do konkretnej wierzytelności zgłaszanej do masy upadłości, a nie do prawa skorzystania z potrącenia w stosunku do każdej, nawet jeszcze niezgłoszonej wierzytelności do masy upadłości.

Zasada ta odnosi się również do wierzytelności, z którą wierzyciel upadłego zamierza dokonać potrącenia. Wierzytelność ta musi być skonkretyzowana i - co jest logiczne – znana dłużnikowi masy upadłości.

Dla skuteczności oświadczenia o potrąceniu powinno ono konkretyzować rodzaj i wysokość obu wierzytelności objętych potrąceniem. Wymagania tego nie można jednak absolutyzować. Nie ma przeszkód, aby uznać za skuteczne oświadczenie o potrąceniu niezawierające wyraźnego wskazania wzajemnej wierzytelności i jej wysokości, jeżeli z okoliczności towarzyszących złożeniu temu oświadczeniu, np. wcześniejszej korespondencji między wierzycielem i dłużnikiem, jednoznacznie wynika, jakiej wierzytelności wzajemnej oświadczenie to dotyczy. W szczególności oświadczenie o potrąceniu niewskazujące wierzytelności wzajemnej, z którą wierzyciel potrąca swoją wierzytelność, może być skuteczne wówczas, gdy przed złożeniem oświadczenia o potrąceniu druga strona zgłaszała tylko jedną wierzytelność i określiła jej wysokość. Oświadczenie o potrąceniu wywołuje skutki określone w przepisach prawa materialnego tylko wówczas, gdy obie potrącane wierzytelności rzeczywiście przysługują osobom będącym względem siebie jednocześnie dłużnikami i wierzycielami (por. wyrok Sądu Najwyższego z 8 grudnia 2011 r., IV CSK 488/11, nie publ.).

W doktrynie dodano, że istota potrącenia polega na dokonaniu kompensacji, w sytuacji gdy dwie osoby są wzajemnie w stosunku do siebie dłużnikami i wierzycielami. By mogło dojść do kompensaty, istnieć muszą więc dwie wierzytelności, dalej owe wierzytelności przysługiwać muszą dwom różnym osobom, w końcu każda z tych osób musi być jednocześnie wierzycielem i dłużnikiem

w stosunku do siebie. Jak się podkreśla – nie ma znaczenia, kiedy dochodzi do powstania wzajemności wierzytelności. Natomiast istotnym jest, by istniała ona w chwili dokonywania kompensacji.

Wracając do głównego nurtu rozważań stwierdzić należy, że od wierzyciela upadłego należy wymagać dochowania terminu, wynikającego z art. 96 p.u.n., ale tylko wtedy, gdy z okoliczności konkretnego przypadku wynika, że wiedział on lub przy dołożeniu należytej staranności mógł powziąć wiedzę, że jest dłużnikiem upadłego. Oczywiście, należyta staranność dłużnika w zakresie prowadzonej przez niego działalności gospodarczej określa się zgodnie z art. 355 § 2 k.c.

W każdym przypadku pamiętać należy, że zgodnie z art. 93 ust. 1 p.u.n. potrącenie wierzytelności upadłego z wierzytelnością wierzyciela jest dopuszczalne, jeżeli obie wierzytelności istniały w dniu ogłoszenia upadłości, chociażby termin wymagalności jednej z nich jeszcze nie nastąpił.

W przypadku sankcji z art. 170 Pr.bank. przyjąć należy, że wierzytelności powstają z chwilą zawarcia umów bez wymaganego zezwolenia.

Istotne jest również zagadnienie, kiedy wierzyciel upadłego powinien złożyć oświadczenie o potrąceniu, jeżeli początkowo nie wiedział o wierzytelności wzajemnej, a w pewnym momencie wiedzę tę uzyskał. Należy przyjąć, że skoro rozważany przypadek stanowi wyjątek od zasady wyrażonej w art. 96 p.u.n., to oświadczenie takie powinno być złożone niezwłocznie. Brak wiedzy na temat istnienia wierzytelności, nie rozciąga się bowiem na brak znajomości powyższej zasady.

Wprawdzie skarga kasacyjna nie dotyczy zagadnienia, czy w procesie o zapłatę wytoczonym przez syndyka z zarzutu potrącenia może skorzystać wierzyciel, który uprzednio zgłosił swą wierzytelność w postępowaniu upadłościowym, nie składając jednocześnie oświadczenia o potrąceniu, ponieważ kwestionował roszczenie syndyka, to jednak należy poświęcić jemu kilka uwag. Z ustaleń faktycznych wynika bowiem, że syndyk, przed wytoczeniem powództwa w niniejszej sprawie, wezwał pozwanego do zapłaty. Spotkał się jednakże z odmową.

Należy zauważyć, że w nauce prawa prezentowany jest pogląd, iż wierzyciel, który kwestionuje istnienie wzajemnej wierzytelności upadłego, zgłaszając swą wierzytelność powinien złożyć ewentualne oświadczenie o potrąceniu. W braku takiego oświadczenia niedopuszczalne jest podniesienie zarzutu potrącenia w procesie wytoczonym przeciwko wierzycielowi przez syndyka. Jednocześnie trzeba zauważyć, że w orzecznictwie wskazano m.in., że pozwany nie ma obowiązku zgłoszenia zarzutu potrącenia (z powodu ostrożności procesowej), gdy kwestionuje samą zasadność dochodzonego od niego roszczenia (por. wyrok Sądu Najwyższego z 28 marca 1972 r., I CR 396/71, OSPiKA 1973, nr 7–8, poz. 151).

W rezultacie zarzut zawarty w punkcie 5 petitum skargi kasacyjnej okazał się uzasadniony w tym zakresie, gdy podważał niemożność złożenia oświadczenia o potrąceniu po upływie terminu wskazanego w art. 96 p.u.n., ze względu na brak wiedzy o istnieniu wierzytelności wzajemnej.

W tym stanie rzeczy orzeczono jak w sentencji na podstawie art. 398¹⁵ § 1 k.p.c. i art. 108 § 2 k.p.c. w zw. z art. 391 § 1 k.p.c. i art. 398²¹ k.p.c.